

KIBRIS TÜRK SÖZ VARLIĞININ BELGELENMESİNDE BENER HAKKI HAKERİ'NİN ÇALIŞMALARI

Gürkan Gümüştam*

Giriş**

Bener Hakkı Hakeri şiir, hikâye, deneme gibi edebî türlerde verdiği eserlerle beraber; araştırmalarıyla Kıbrıs Türk kültürüne, tarihine ışık tutmaya çalışmıştır. Araştırmacı kimliğini Kıbrıs Türk ağızları üzerine de yönelten Hakeri, uzun yıllar halk ağzından derlediği ve taradığı eserlerden belirlediği malzemeyi, kendi gözlemleriyle birleştirip sözlük hâline getirmiş, alanda genel amaçlı ilk sözlüğü yayımlamayı başarmıştır.

1936'da Limasol'da doğan Hakeri, Lefkoşa Türk Lisesi'ni bitirdikten sonra Yüksek öğrenim için Türkiye'ye gider. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünden mezun olunca Kıbrıs'a döner. İlkokul öğretmenliği ve Bekirpaşa Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yapar. Öğretmenliğe 1983 yılına dek devam eden Hakeri, emekliliğin ardından vefatına değin önce Söz, ardından Kıbrıs gazetelerinde köşe yazarlığı yapar.

Hakeri'nin *Lefkoşa'nın Fethi* (1956 ve 1962), *Şiirlerle Nasrettin Hoca* (1956), *Aşkların Aşk* (1962), *Limasol Türk Savunması* (1964), *Limasol'da İkinci Plevne Savunması* (1965), *İnsan Niçin Okur?* (1979), *Kıbrıs'ta Halk Ağzından Derlenmiş*

*Doç. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
El-mek: gurkangumusatam@hotmail.com, ggumusatam@ciu.edu.tr.

** Bu inceleme, KIBATEK tarafından düzenlenen "Uluslararası Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları" sempozyumunda sunulan bildiriden geliştirilerek hazırlanmıştır.

Sözcükler Sözlüğü (1982), *Kıbrıs'ta Tarihi Eserler* (1983), *Kıbrıs Tarihi* (1985), *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi* (1993), *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi* (1992), *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*, (2003) adlarıyla birçok kitabı yayımlanır. Maddi sıkıntılar nedeniyle hazırladığı eserlerinin bir bölümünü de kendi geliştirdiği baskı tekniklerini kullanarak yakın çevresiyle paylaşır.

Çok yönlü bir kimliğe sahip olan Hakeri'nin edebî yanı bu incelemenin sınırlarını aşacağından, konu araştırmacının sözlükçülüğüyle sınırlı tutulmuştur.

İncelemenin birinci bölümünde Kıbrıs Türk söz varlığı üzerinde yürütülen çalışmalar değerlendirilecek ve kronolojik sıraya göre hazırlanan sözlükler tanıtılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümü Hakeri'nin Kıbrıs Türk söz varlığıyla ilgili çalışmalarına ayrılmış; sözlükçülük açısından sahadaki diğer eserler de dikkate alınarak karşılaştırmalı şekilde değerlendirmelere gidilmiştir.

I. Kıbrıs Türk Söz Varlığını Derleme Çalışmalarının Gelişim Süreci ve Çalışmaların Günümüzdeki Durumu

Yazı dili ölçünlü hâle getirilmiş, metinler aracılığıyla izlenebilecek bir malzemeye sahiptir. İstanbul Türkçesi, yazı dili durumuna getirilirken işlenip geliştirilmiş; edebî yapıtların, yasaların, ilmî eserlerin vb. yazımı için ölçünlü hâle getirilmiştir. Günün ihtiyaçlarına göre de hâlâ geliştirilmeye devam etmektedir. Yazı dilindeki standartlaşmaya karşılık; ağızlar genellikle yazılı kaynaklarla takip etmenin mümkün olmadığı, sözlü dilde ortaya çıkan söz varlığını içermektedir.

Ağızlara ait söz varlığının utulmadan tespiti ve belirlenen söz varlığının yazı dilinin geliştirilmesinde kullanımı ağız sözlüklerinin gerekliliğine işaret etmektedir. Öte yandan, Türkiye Türkçesinin her yönüyle betimlenebilmesi, İstanbul Türkçesi yanında, yazı dili durumuna getirilmemiş tüm kollarını tespit etmekle gerçekleşecektir. Batı Grubu Anadolu ağızlarıyla örtüşen, ancak kendine has özellikleriyle Türkiye Türkçesi ağızları arasında bağımsız bir kol hâlinde gelişen Kıbrıs Türk ağızlarını tüm yönleriyle incelemek de, bu nedenle önem taşımaktadır.

Kıbrıs Türkleri yazı dili olarak ölçünlü dili kullanmasına rağmen, günlük dilde genellikle mensubu olduğu bölgenin yöresel ağızını tercih etmektedir. Bölgeden bölgeye farklılık taşıyan bu ağızlar toplamına genel bir adlandırmayla, "*Kıbrıs Türk ağızları*" şeklinde isimlendirmek uzlaşmıştır. Kıbrıs Türkleri üzerinde çalışmaların başladığı ilk yıllarda '*Kıbrıs Ağızı*' terimi tercih edilirken ilerleyen yıllarda, '*Kıbrıs Türkçesi*', '*Kıbrıslı Türkçe*', '*Kıbrıslıca*' vb. gibi isimler de kullanılmasına rağmen; her yerleşim biriminde farklı dillik özelliklerin olduğu görülünce '*Kıbrıs Türk Ağızları*' terimi yaygınlaşmıştır.

Kıbrıs Türk söz varlığını derlemeye yönelik ilk çalışmalar ancak 1950'li yılların başında gerçekleşmiştir. TDK, 1952-59 arasında Türkiye Türkçesi ağızlarından kelime derleme çalışmalarının sınırlarını genişletme kararı alınca Kıbrıs, Kerkük, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya gibi coğrafyalardan da derlemeler yaptırır. Bu sayede ilk kez Baf, Larnaka, Limasol, Lefkoşa ve Mağusa'dan farklı isimlerle 1030 fiş hazırlanır

(Gümüşatam, 2009: 484). Gönderilen fişler sonucunda, Derleme Sözlüğü'ne Kıbrıs Türk ağızlarından 350 kelimenin girdiği belirlenmiştir. Bu sayı Derleme Sözlüğü'nün Kıbrıs Türk ağız araştırmalarına hizmet edecek yeterlikte olmadığını göstermektedir. Ancak, derlenen malzemenin Kıbrıs Türkleri'nin kuzeyde toplanmadan evvelki tarihlerine ait olması, ileride yapılacak karşılaştırmalarda araştırmacılara yardımcı olacaktır.

Doğrudan Kıbrıs Türk söz varlığını belirleme amaçlı ilk inceleme Hasan Eren'e aittir. Eren, 1959'daki üç aylık saha çalışmasıyla Abohor (Cihangir), Fota (Dağyolu), Görneç, Sinde (İnönü), Poli, Konedra (Gönendere), Çatoz (Serdarlı), Lefkoşa, Gaziviran (Gaziveren), Bladan (Çınarlı), Agrida (Ağırdağ) bölgelerinden belirlediği kelimeleri etimolojik açıdan inceler. Elde ettiği bulgulardan yola çıkarak Kıbrıs Türkleri'nin Konya, İçel, Antalya, Alanya gibi bölgelerden Kıbrıs'a iskan ettirildiğini savunur (Eren, 1963: 50).

Eren Kıbrıs'tan derlediği malzemeyi genişletip sözlük hâline getirmemiştir. Bu açıdan araştırmacıyı Kıbrıs Türk ağızları sözlük çalışmalarının dışında tutmak doğru olacaktır. Kıbrıs Türk ağızları üzerinde genel amaçlı ilk sözlük çalışmasını Bener Hakkı Hakeri denemiştir. Araştırmacı derlediği malzemeyi 1982 yılında "*Kıbrıs'ta Halk Ağzından Derlenmiş Sözcükler Sözlüğü*" adıyla kitap hâline getirdi. Yaklaşık iki bin kelimeye yer verilen bu sözlüğü sonraki yıllarda genişleten Hakeri, 1992'de çıkardığı "*Kıbrıs Türk Asiklopedisi*" adlı yapıtına da alır. Bu eserde derlenen kelime sayısı deyimler ve diğer kalıp sözlerle beraber dört bine ulaşır. Araştırmacı, arka arkaya genişletmelerle son hâlini 2003 yılında verdiği sözlüğünü "*Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*" adıyla (2003) yayımlar. Bu eserde kelime sayısı yedi bine ulaşmıştır.

Kıbrıs Türk söz varlığı üzerinde derleme çalışmaları yürüten bir diğer Kıbrışlı araştırmacı Mustafa Gökçeoğlu'dur. Gökçeoğlu ilk derleme çalışmalarında tematik sözlükler hazırlama yolunu seçerek atasözü ve deyimlere yönelir. 1991'deki birinci baskının ardından düzeltme ve eklemelerle *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'ne 1997'de son hâlini verir.

2003 yılında ikilemelere yönelen Gökçeoğlu, "*Kıbrıs Türk İkillemeleri ve Yansıma Sesleri Sözlüğü*"nü; 2007'de "*Kıbrıs Türk Takmaadlar ve Unvanlar Sözlüğü*"nü yayımlar. Bu sözlüklere ilişkin tanıtma ve eleştiriler geçmişte tarafımızdan yapılmış olup incelemenin sınırlarını aşacağından burada ele alınmayacaktır*.

Gökçeoğlu'nun tematik çalışmalarının ardından Kıbrıs Türk söz varlığını genel amaçla ele alan bir çalışmaya girişir. 2008 yılı sonunda basılan ve 2009 yılında İş Bankası tarafından dağıtımı yapılan eserde, maalesef bir sözlükte görülmemesi gereken birçoğ teknik aksama ve bilgi hatası mevcuttur. Hakeri'nin sözlük çalışmasından sonra yayımlanan eserde, Gökçeoğlu'nun sözlükçülük açısından nispeten daha zayıf bir eser meydana getirdiği burada dile getirilmelidir.

Kıbrıs Türk söz varlığı üzerinde tek etimolijik sözlük çalışması Orhan Kabataş'a

* İlgili yayın için bk. Gümüşatam, Gürkan (209), "Kıbrıs Ağzı Üzerine Hazırlanan Sözlükler ve Bu Sözlüklerdeki Yöntem Sorunlar", *Turkish Studies* V:17, s: 481-504.

aittir. 2007’de birinci basımını *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü* adıyla yapan Kabataş, sonraki yıllarda ekleme ve düzeltmelerle sözlüğünü birkaç kez daha yayımlar.

II. Hakeri’nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü ve Bener Hakkı Hakeri’nin Kıbrıs Sözlük Yazarlığında Yeri

Uzun yıllar eksikliği hissedilen Kıbrıs Türk ağızlarına yönelik sözlüklerin ilki Hakeri’ye aittir. Hakeri’nin sözlüğünüyse Gökçeoğlu tarafından hazırlanan *Kıbrıs Türk Ağızları Sözlüğü* izlemiştir. Bu iki eserin yanında, etimolojik amaçlarla hazırlanan *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü* (2007), alanda duyulan ihtiyaca cevap vermektedir.

Yukarıda dile getirilen çalışmalara kadar Kıbrıs Türklerinin dili, edebiyatı, kültürü üzerindeki incelemeler genellikle lisans öğrencilerinin bitirme tezleriyle sınırlı kalmıştır. Çoğuysa, küçük bir bölgenin folklorik ve dillik özelliklerini bir arada, ana hatlarıyla betimlemeyi amaçlayan monografik çalışmalardır. Amatör kişilerce hazırlanan bu incelemeler, birçok açıdan hataları da içinde gizlemektedir*.

Bahsedilen monograflerin seslik, kısmen de biçimlik verileri betimleme çabası, söz varlığının ihmâl edilmesine yol açmış; araştırmacıların ihtiyacına cevap verebilecek bir ağız sözlüğünün hazırlanmasını geciktirmiştir. Bu tutum Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarıyla ilgili öteki sahalarda için de geçerlidir. Ağız incelemelerinin ilk dönemlerinde monografler oluşturmak, oluşturulan monograflerde, derlenen metinlerin daha kolay anlaşılması için eserin sonuna sözlük eklemek yeterli görülüyor, kelime listeleriyle yetiniliyordu. Ancak, ağız çalışmalarında metin derleme ve dillik incelemeler kadar sözlük çalışmaları da o derece önemlidir. Her aşamanın da kendine özgü ilke ve yöntemleri bilinmeden başarılı eserler meydana getirilemez (Gökter, 2010: 68).

Alandaki boşluğu doldurmak üzere 1982 yılında ilk sözlük denemesini yapan Hakeri, sözlüğüne bugünkü hâlini ancak 2003 yılında verebilmiştir. Araştırmacı, tarama ve derlemeleriyle meydana getirdiği sözlüğüne; Kıbrıs Türk ağızları üzerindeki bilgi ve tecrübeleriyle son hâlini vermiş, neticede ana metni üç yüz yirmi beş sayfayı bulan *‘Hakeri’nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü’* ortaya çıkmıştır.

Sözlüğünü Kıbrıs’ın belli bir bölgesi ile sınırlı tutmayan yazar, konu sınırlaması yapmayarak sözlükçülük literatüründe *‘genel amaçlı’* denen türde bir eser meydana getirmiştir. Kıbrıs Türklerinin günlük dilde yaygın kullandığı veya daha seyrek tercih ettiği kelimeleri, belli bir gruba özgü kullanımları sözlüğe alması; iç maddelerde kimi atasözlerine, deyimlere, birleşik sözcüklere vb. yer vermesi bu türdeki sözlüklerin genel yapısına uygundur.

Taradığı metinlerden tespit ettiği kelimeleri, yine buradaki örneklerle desteklemesi araştırmacının yarı tanıklı bir eser meydana getirdiğini göstermektedir.

* Eleştiriler için bk. Argunşah, Mustafa (2009), “Kıbrıs Ağzıyla İlgili Yayınlanmış Çalışmalara Eleştirel Bir Bakış”, *Kıbrıs Konuşuyor* (hzl. Rıdvan Öztürk), İstanbul: Kesit Yayınları, s. 63-74.

II.I. Hakeri'nin Sözlüğü Tertip Ederken İzlediği Yol:

1. Araştırmacı her sayfada kelimeleri ikişer sütun hâlinde düzenler.

2. Madde başlarını küçük harflerle ve koyu renkte yazar. Madde başı sözcükleri ‘:’ işaretiyle madde içinden ayırma yoluna gider.

3. Madde başı sözcükleri ağızda söylendikleri şekliyle yazıya aktarmaya çalışır, ancak fonetik özellikleri yansıtmak üzere çevriyazı işaretlerinden yararlanmaz. Bu yüzden, Kıbrıs Türk ağızlarının karakteristik seslerinden nazal /ŋ/, diş ünsüzü /n/'den; dip-damağa kayan /g/ sesi de art-damak sesi /g/'den ayrılamamıştır:

A. **gariz***: Birine karşı kötülük yapma isteği. @ Garaz; Garez. –Ar.- (2003: 109)

B. **gandil: 1**. Yandıktan sonra oluşan içi su dolu kabarcık... (2003: 107)

C. **ilan (I)**: Sürüngelemlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adı... (2003: 155)

A'daki örnekte /g/ sesi art-damak ünsüzüyle B'de /k-/ > /g-/ tonlulaşması sonucu dip-damağa kayan bir başka ses ortaya çıkmıştır. Araştırmacının bu tür seslik farkları yansıtmaması sözlüğünü eleştiriye açık bırakmıştır. Öte yandan, C'deki gibi birçok sözcükte söyleyişi yansıtmaya çalışması, ölçünlü dille söyleyiş açısından ayrılan örnekleri madde başı yapması dikkate değerdir.

4. Hakeri, kullandığı kısaltmaları XIII ve XIV numaralı sayfalarda iki şema hâlinde açıklamıştır. Şemaların ilkinde, açıklama bulunmamasına rağmen, taradığı eserlerin kısaltmalarını buraya topladığı anlaşılmaktadır. İkinci şemada dil adlarına ilişkin kısaltmalar, kelimenin kullanım yerine ilişkin bilgiler, tarihî dönemler ve benzeri açıklanmıştır:

KISALTMALAR (I)

BVİY – Bir Varmış İki Yokmuş

BY – KKTC'nin Batı Yakası... (2003: XIII)

KISALTMALAR (II)

Alm – Almanca'dan...

çd – Çocuk dilinde...

esk. – Eskiden... (2003: XIV)

5. Madde içlerinde sözcük türüne yer vermek istemeyen araştırmacı, bu sebeple sözcük türlerine ilişkin kısaltmalar kullanmamıştır. Hakeri'nin bu tutumu eleştiriye açıktır.

* Hakeri'nin sözlüğünden alınan maddeler üzerinde tasarrufa gidilmemiş, gerekli görülen hâllerde (...) işareti ile madde kesilmiştir.

6. Madde başı sözcüğü bir başka sözcükle ilişkilendirmek, kökenini göstermek vb. gibi amaçlarla (P, ~, <) vb. işaretlerden yararlanır. Bu işaretleri hangi amaçla kullandığını sözlüğün girişinde bir şemayla açıklar.

II.II Hakeri'nin Sözlükte İçeriği Belirlerken İzlediği Yol:

1. Araştırmacı, sözlüğünde ölçünlü dilde bulunmayan kelimelere yer vermiştir. Bunlar arasında, ölçünlü dilde kullanımdan kalkan Türkçe kökenli sözcükler [*'koşmar'* (2003: 188) v.], Kıbrıs Türk ağızlarında türetilen sözcükler [*'ayakça'* (2003: 16) vb.], yabancı dillerden alınan sözcükler [*'filil: (İng.) 1. Sinek, sivrisinek gibi ilaçları püskürtmek için kullanılan ilaç...'*] bulunmaktadır. Öte yandan ölçünlü dilden farklı anlam taşıyan [*'ağarık: 1... 2. Açık, temiz, parlak...'*]* ya da yazı dilinden farklı söylenen sözcükleri [*'gundura' < kundura* (2003: 132) vb.] alması genel amaçlı ağız sözlükçülüğüne uygun bir yoldur. Bu tutum araştırmacının konu üzerinde kelime seçerken bilinçli davrandığını göstermektedir.

2. Araştırmacı sözlüğünü madde başı sözcük, sözcüğün kökeni, tanımı ve örnek cümle şeklinde düzenlemiştir:

gursa: (İt.) Bir taksi şirketi ya da yazıhanesine bağlı şoförlerden her birinin çalışma saatleri içerisinde müşteriyi bir yerden başka yere götürme veya getirme işlemi. Ör: Bush, Kamp'a yollandı. 'Gursa' parasını aldı. Beş şilin. (YYL., Gursa Gursaya, s. 29). (2003: 133)

3. Hakeri, TDK Türkçe Sözlük'te olduğu gibi, Türkçe olan kelimelerde köken açıklamasına gitmemiş; yabancı kelimelerin hangi dilden alındığınıysa kısaltmalarla belirtmiştir. Sözlükçülük açısından Hakeri'nin tutumu doğru olmakla beraber, sözlüğün yazımında istikrarlı olamamıştır. Bu nedenle köken bilgileri verilmeyen birçok yabancı sözcük, konunun uzmanı olmayan kişileri yanlış yönlendirmeye açıktır:

A. bolibif: (İng.)... (2003: 39)

A. buluz: (Fr.)... (2003: 44)

C. burgulu: 1. Burgusu olan...(2003: 45)

D. cibo: Ucu yassı demirli değnek ki pislik temizlemede kullanılır. (2003: 51)

Üstte verilen örneklerden C maddesi Türkçe olduğu için kelimenin köken bilgisi atlanmıştır. Ancak A, B ve C'de izlediği yolu sürdürmeyen yazar D'deki köken bilgisini atlayınca ödünçlenen sözcüğün Türkçe olarak yorumlanmasına kapı aralamıştır.

Günümüze kadar hazırlanan bölge ağız sözlüklerinde madde başı sözcüğün kökeniyle ilgili iki ayrı tutum gelişmiştir. Bunlardan ilkinde göre, sözlükte madde başı sözcüğün

* Kelimeye ilişkin yazarın verdiği örnek şöyledir: "Günaydın ağustos güneşi. Günaydın, gökyüzünün ağarık mavisi." Kıbrıs'ta güneşin en parlak olduğu bu dönem dikkate alınınca yazarın kelimedeki anlam genişlemesini isabetli şekilde tespit ettiği anlaşılmaktadır.

etimolojik analizlerine yer vermek gereksizdir. Bu veriler bölge ağız sözlüklerinin değil, etimoloji sözlüklerinin işidir. *TDK Derleme Sözlüğü* bu tutumla yazılan sözlüklere en güzel örnektir. İkinci yaklaşımsa, yabancı kelimelerin morfolojik açıklamalara gitmeden geldiği dili kısaltmalarla belirtme yoludur.

Köken bilgilerini sözlüğe almayan araştırmacılar, bölge ağızları içinde yabancı sözcük sayısının çokluğuna işaret etmekte, köken bilgilerine yer vermenin sözlüğün hazırlanma sürecini geciktireceğini vurgulamaktadır (Tor, 2004). Bölge ağızlarında seslik değişimler sonucu yalancı eş değerli sözcüklerin ortaya çıkışı da köken bilgilerinin açıklanmasında sözlük yazarının karşısında duran bir diğer güçtür.

Köken bilgisi verilerinin güçlüğüne rağmen, ağız sözlüklerinde bu verilere yer vermek pratikte yararlıdır. Bu sayede:

- Yabancı kelimelerin karşılaştırmalı incelemeler sonucu yerleştiği ağızda nasıl şekillendirildiği görülür. Sözcüğün o ağızda geçirdiği ses, kullanım ve anlam değişimleri belirlenir.

- Bölge ağızında söz varlığını oluşturan katmanlar görülür.

Hakeri, ikinci yolu seçerek ileride yapılacak karşılaştırmalı dil çalışmalarının önünü açmaya çalışmıştır. Diğer yandan, genellikle kaynak dile yaptığı göndermeleri yeterli görmesi, detaylı etimolojik/ morfolojik bilgilere girişmemesi sözlüğün amacından uzaklaşmasını engellemiştir.

4. Hakeri, madde başı sözcüğün köken bilgisiyle ilgili kısaltmayı bazen yetersiz görür. Kaynak dildekine göre anlamında veya söylenişinde vb. farklılık yaşanan bazı örnekleri parantez içinde açıklar:

A. bandabulıya: (Grk. Pantapolion: Bakkal dükkânı). Yiyecek eşyanın tatil günleri dışında, iş saatleri sırasında, birçok satıcılar tarafından satıldığı üstü kapalı büyükçe pazar yeri... (2003: 22)

B. garutsa: (İt. Carozza)... (2003: 109)

5. Kıbrıs Türk ağızlarına dolaylı yollardan yerleşen sözcüklerin gösterimine de özen gösteren araştırmacı, bu amaçla ‘<’ işaretinden yararlanmıştır:

A. banana: (İsp. < Por. Gine Sahili’ndeki özgün adından)... (2003: 22)

B. masıra: (Grk. < Far.)... (2003: 212)

Araştırmacının köken bilgilerini verme konusundaki tutumu başarılı olmakla birlikte; etimolojik çalışmaların zorluğu, Hakeri’nin bu alanda uzman olmayışı, elindeki kaynaklardan edindiği bilgilere bağlı kalması, verdiği etimolojik bilgilere temkinli yaklaşılmasını gerektirmektedir.

6. Hakeri, bölgeler arasında farklı söyleyiş biçimleri bulunan kelimeleri gösterirken en yaygın olandan hareket eder. Yaygın kullanılan madde başı sözcüğün karşısında öteki şekillere gönderme yapar. Yaygın olmayan örnekleri açıklamadan kullanıcıyı (P)

işaretiyle yaygın örneğe yollar. Sözlük bilim ilkeleriyle örtüşen bu tutum maddeler arasında bağlantı kurulması açısından oldukça önemlidir:

covafiya: Ð kavafa. (2003: 54)

kavafa (covafiya): Sedefotugillerden, sıcak ülkelerde yetişen, kabuğu ve odunu hekimlikte kullanılan küçük bir ağaç... (2003: 173)

Araştırmacı, maddeler arasındaki ilişkiyi göstermek için benimsediği bu tutumu uygularken başarısız olmuş, birçok örnekte maddeler arası ilişkiyi sağlam şekilde kuramamıştır:

A. feslikan (festikan, fislikan): Ballıbabagillerden, yaprakları güzel kokan ve bunun için saksılarda yetiştirilen bitki... (2003: 97)

B. festikan (fislikan): Ð feslikan. Ör: Ölülerin cennete festikan kokuları arasında dolaşacağına inanıldığından... (2003: 98)

C. fislikan (feslikan, festikan): Ballı babagillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprakları güzel kokulu, beyaz ve pembe çiçekli, bir yıllık ve otsu bir süs bitkisi... (2003: 101)

Üstte verilen A, B, C maddelerinden ilki yaygın olan kullanım olarak belirlenmiş, B ve C'ye göndermede bulunulmuştur. B maddesinde beklenildiği gibi A'ya gönderme yapılmakla yetinilmesine karşın, aynı tutum C'de sergilenememiştir. Böylece aynı kavram iki ayrı maddede, ayrı ayrı ifadelerle tanımlanmış, sözlükten beklenen ilişkili maddeler arası uyum bozulmuştur.

Kimi madde başı sözcüklerde, kelimenin öteki varyantlarına gönderme yapmasına rağmen yazar, bu varyantlara sözlüğün ilgili bölümünde yer ayırmamıştır.

foni (funi, honi): (Grk. Honi)... (2003)

Üstte verilen örnekte Hakeri, diğer varyantlara gönderme yapmasına rağmen sözlüğün ilgili bölümlerinde bunlar unutulmuş, sözlüğe alınmamıştır. Öteki varyantlardan birini arayan kullanıcıya bu anlamda sözlük yardımcı değildir.

7. Hakeri, sözcük türlerine ilişkin bilgilere yer vermemiştir. Hazırlanan birçok bölge ağız sözlüğünde de aynı tutum benimsenmiştir. Ancak bu seçim hem bölge ağızları arasında hem de bölge ağızıyla ölçünlü dil arasında anlama bağlı olarak sözcük türündeki değişimleri karşılaştırmak için sözlüğü devre dışı bırakmaktadır. Öte yandan, fiilleri -mA/ -mAk eylemlik biçiminde vermesi onları ad soylu öteki kelimelerden ayırmada yardımcı olmuştur:

bazlamak: 1. Hayvan ya da insanı boğazından keserek öldürmek... (2003: 27)

8. Madde başı sözcüğün, içte betimlenerek açıklanması, bölge ağız sözlüklerinden de beklenen bir tutumdur. Hakeri'nin birçok sözcüğü açıklarken buna uygun davrandığı görülür:

balçıĝı: Bitkiler üzerinde yaşıyan ve bitki özsuyu emerek yaşıyan, kimi sokucu emici böceklerin dışarıya attıkları tatlı sindirim atıkları... (2003: 21)

Araştırmacı bazen de betimleyerek açıkladığı sözcüğün ölçünlü dildeki karşılığını '@' işaretinin yardımıyla gösterir:

A. böyün: 1. İçinde bulunmakta olduğumuz gün. 2. İçinde bulunduğumuz çağ, zaman. @ Bugün. (2003: 42)

B. gırık: Aralarında yolsuz ilgiler bulunan kadın ve erkekten her biri... @ Kırık. (2003: 118)

C. gıymık: Pek küçük ve sivri tahta ya da kemik parçası. @ Kıymık. (2003: 118)

Araştırmacı kimi maddelerin açıklanmasındaysa genel eğilimin dışına çıkmış, ses deĝişmeleriyle ölçünlü dilden ayrılan kelimelerin ölçünlü dildeki karşılığını vermekle yetinmiştir:

A. böyük: Büyük... (2003: 42)

B. gartık: Artık... (2003: 109)

C. gibin (R): Gibi... (2003: 119)

9. Bölge ağız sözlüklerinde ölçünlü dil hedef alınarak burada kullanılmayan yerli ve yabancı sözcükler, söyleyiş deĝişen söz varlığı sözlüğe alınır. Bununla beraber, sözlükte ortak olan kimi kelimelere de yer verilmesi uygundur. Genelde söylenişleri ortak olan, ancak bölge ağızında anlamı deĝişen kelimeler bu grubun içindedir. Araştırmacı, Kıbrıs Türk ağızlarında anlam deĝişmesi, genişlemesi vb. görülen ortak kelimeleri sözlüğüne almıştır. Madde seçimi konusunda isabetli davranan Hakeri, ilgili sözcüklerin açıklanması sırasındaysa aynı başarıyı gösterememiştir:

kuşatmak: 1. Çevresini sarmak. 2. Çevrelemek, çokça bulunmak. 3. Kaplamak. 4. Bele sarılıp bağlanan şeyleri başkasının beline bağlamak. [TS] . 5. Düğünlerde, yeni evlenenlerin yatacağı yatakla yorganı kaplama törenini yapmak. (2003: 195)

Madde başı sözcük için içte verilen açıklamalardan dördü ölçünlü dille ortaktır. Bu ortaklığı [TS] kısaltmasıyla TDK Türkçe Sözlük'e gönderme yolunu seçen Hakeri de doğrulamaktadır. Sözcüğün Kıbrıs Türk ağızlarında kazandığı yeni anlamsa beşinci maddede verilmiştir. Bölge ağız sözlüklerinden beklenen, ölçünlü dilde görülmeyen kullanımları tespit etmektir. Oysa Hakeri, sözcüğün ölçünlü dilde de bilinen tüm kullanımlarını açıklayarak, gereksiz bir çabaya girişmiştir. Benzer tutumu birçok örnekte sergilemese de, deĝişik açılardan tenkit edilebilecek hatalara düşmesine yol açmıştır.

10. Araştırmacı, sözcüğün her anlamı için 1., 2., 3. biçiminde numaralar kullanmıştır. Ancak, anlama bağılı olarak sözcüğün deĝişen gramer kategorisine deĝinmemiştir:

kalaycı: 1. Kap yalayan kimse. 2. (mec.) Üstünkörü iş yapan, sahtekâr... (2003: 166)

Üstte verilen madde için Hakeri'nin yaptığı birinci tanımdan sözcüğün isim olduğu

anlaşıyor. Ancak, ikinci örnekte sözcük sıfatlaşmasına rağmen bu yönde uyarıların bulunmaması bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir.

11. Bugüne kadar hazırlanan bölge ağzı sözlükleri, açıklanan sözcüğün örneklerle desteklenmesine göre tanıklı, yarı tanıklı veya taniksız şekilde düzenlenmiştir. Tanıklı sözlükler genellikle derleme metinlere dayalıdır. Her maddenin tanıklı olması, sözlüğün güvenilirliğini artırmasına rağmen, derlenen metinlerdeki malzemeyle sınırlı olmaları yöredeki söz varlığını tam manasıyla yansıtmamalarına yol açar. Bu anlamda ilgili sözlüklere bölge ağzı sözlükleri değil, metin sözlükleri olarak bakılmalıdır.

Genel amaca hitap edecek sözlüklerde derleme ve tarama sonucu elde edilen malzeme, derleme yapan kişilerin bilgi, gözlem ve deneyimleriyle birleştirilmelidir. İkinci yolu seçen Hakeri, böylece yarı tanıklı bir sözlük meydana getirmiştir. Yarı tanıklı sözlüklerin düzenine uygun şekilde araştırmacı, gerekli gördüğü maddeleri açıkladıktan sonra, sözcüğün kullanım şekillerini gösteren, örnek cümlelerle açıklamalarını tanıklamıştır:

A. formoza: Ceviz büyüklüğünde, kırmızı kabuklu, içi sarı, eti sulu, tek ve sert çekirdekli meyvesi olan bir bitki ve bunun meyvesi. Ör. Elma, erik, formoza, zerdali ağaçları vardı. (*GYB.*, s. 371). (2003: 102)

B. gumbaro: (Rum) Düğünde güveyiye kılavuzluk eden erkek sağdıç. Ör: Be gumbaro ben onu bunu bilmem zeytin dalı getirin tütünelim, göze gelmeyelim. (*DY.*, s. 34)... (2003: 131)

Hakeri, (Ör:) kısaltmasından sonra açıklamalarını tanıklamıştır. Tanık cümlelerin ardından, örneği aldığı kaynağı yatık hâlde, parantez içindeki kısaltmalarla göstermektedir.

12. Araştırmacı, madde başı sözcüğün oluşturduğu birleşik adları, fiilleri, deyimleri vb. iç madde hâlinde gösterir. İç maddelerde madde başı sözcüğü (~) işaretiyle verir, birden fazla kullanım durumunda bunları isimler, fiiller, deyimler sırasına göre alfabetik şekilde sıralar:

A. esir: (Ar.) 1. Tutsak. 2. Köle. 3. (mec.) Bir düşünceye veya bir kimseye körü körüne bağlı olan kimse. ~ **almak:** Tutsak etmek. ~ **düşmek:** Tutsak olmak... (2003: 89)

B. gadara: (Rum) Birinin kötü bir duruma düşme dileği eylemi... ~ **koymak:** Birinin kötü bir duruma düşmesi dileğini gönülden geçirmek... (2003: 105)

Hakeri'nin sözlüğüne alternatif olarak Gökçeoğlu'nun 2008 sonrası kullanıcıya ulaşan Kıbrıs Türk Ağızları sözlüğü, sözlükçülük anlamında birçok açıdan tenkit edilmeyi beklemektedir. İç maddelere yer vermeyen Gökçeoğlu, maddeler arasında bağlantı kuramamıştır. Hakeri'nin önünde örnek bir çalışma bulunmamasına rağmen, ana ve iç maddeler arası bağlantı kurma çabaları, onu Gökçeoğlu'na kıyasla başarılı kılmaktadır:

Hakeri

gabal: Bir işi erken bitirmek için ara vermeksizin ya da yaşam için gerekli araları vererek çalışmak. ~ **almak:** (Bir işi) Süratle yapma görevini üstlenmek... (2003: 105)

Gökceoğlu

Gabal (Kabal) Tr: Götürü. Götürü yoluyla bir işi yerine getirmek... (2008: 113)

Gabal almag (Kabal almak) Tr: Kabal almak... (2008: 113)

13. Hakeri eş yazımlı/ sesletimli sözcükleri anlamları ve kökenleri farklı olduğu için ayrı maddelerde vermeye çalışmıştır. Bunun için de madde başı sözcüklerden sonra (I), (II) şeklinde Romen rakamlarını kullanır:

ful (I): (Ar.) 1. (guççurga) Küçük taneli bir bakla türü...

ful (II): (İng.) Tam, bütün...

ful (III): (Fr.) Halk, kalabalık... (2003: 103)

Sözlük yazım ilkeleri açısından yazar isabetli bir yol seçmesine rağmen, bu konuda istikrarlı bir tutum sergileyememiştir. Köken bilgisi konusunda kaynakları doğru kullanamaması, farklı kökten kelimeleri aynı madde başında göstermesine; farklı anlam taşıyan kimi örneklerdeyse sözcüğün her anlamını ayrı maddelere almasına yol açmıştır:

A. Rum (I): 1. Müslüman ülkelerde oturan Yunan asıllı kimse. 2. Rumlara değin, Rumlarla ilgili...

Rum (II): Ortodoks kilisesine tabi ve Yunanca konuşan Hıristiyan cemaati... (2003: 250)

B. insancıl (I): İnsana değer veren...

insancıl (II): Evcilleştirilmiş olan (hayvan)... (2003: 157)

C. alo: 1. Telefon konuşmalarında dikkati çekmek için seslenmede kullanılır. 2. (galo) Erkek hindi... (2003: 8)

Örneklerden A ve B maddelerinde kelimelerin aynı kökten geldikleri görülmektedir. Bu gibi örneklerde, araştırmacının açıklamalarını 1., 2., 3., 4. biçiminde tek maddeye toplaması gerekiyordu. C'deki örnekteyse ayrı kökten gelen iki ayrı sözcüğün aynı maddenin içinde verilmesi hatalı bir tutumdur. Bu gibi örnekleriye alo (I); alo (II) biçiminde maddeleştirmesi beklenirdi.

Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları içinde en çok ihmâl edilen konulardan biri ağız sözlükçülüğüdür. Derleme Sözlüğü ile birlikte birçok yörenin söz varlığını tespit etmek için hazırlanan sözlüklerin amatör kişilerce hazırlanması, sözlük bilimin ilke ve yöntemlerinden yoksun eserlerin meydana getirilmesine yol açmıştır. Neticede eser

sayısındaki fazlalığa rağmen belli bir yöntem, teknik ve ilkenin olmayışı, bölge ağızları üzerinde sistemli sözlüklerin hazırlanmasını geciktirmektedir. Hakeri'nin de önünde kılavuz olarak sağlıklı çalışmaların olmayışı Türkiye Türkçesi ağız sözlüklerinde görülen hataları tekrar etmesine yol açmıştır.

Amatör bir ruhla hazırladığı sözlüğünde Hakeri, ölçünlü dilde kullanılmayan sözcükleri belirlemenin yanında, anlamında değişme gördüğü ortak sözcüklere yer vererek dikkate değer bir tutum izlemiş, modern sözlükçülük ilkelerinden beklenen bir tutum takip etmeye çalışmıştır.

Kıbrıs Türk ağız sözlükçülüğü için bir ilk olan sözlük, deyim, dua, beddua gibi birtakım kalıplaşmış söz öbeklerini de içermektedir. Bu sayede araştırmacı, unutulmaya yüz tutan birçok kelimenin vb. kayıt altına alınmasını sağlamıştır.

Hakeri, tarama ve derleme sonucu elde ettiği malzemeyi, kişisel bilgi ve tecrübeleriyle birleştirme yolunu seçmiştir. Öte yandan, sözlüğü oluştururken Kıbrıs'ın belli bir köy veya ilçesiyle sınırlı kalmamış, ada coğrafyasının geneline yönelerek geniş bölge ağız sözlüğü meydana getirmiştir. Bu tutum pratikte sözlüğün hazırlanmasına kolaylık sağlamıştır, ancak beraberinde birtakım akasamaları da getirmiştir:

1. Sözlüğe alınan bir kelimenin ağzın genelinde mi, belli bir bölümünde mi kullanıldığı açık değildir.

2. Farklı söyleyişe sahip kelimelerde, her bir kullanımın hangi yerleşim birimine ait olduğu belli değildir.

3. Aynı kavram veya nesne için kullanılan kelimeler (yakın veya eş anlamlılar) söz konusu olunca, hangi bölgede hangisinin tercih edildiğine gönderme yapılmamıştır.

Hakeri, sözlük biliminin ilke ve yöntemleri konusunda örnek çalışmalardan yoksun şekilde işe koyulmuştur. Kıbrıs Türk ağızları üzerinde belli bir birikime sahip olmakla beraber, bu birikimi sözlüğünde yansıtacak sağlam bir yöntem uygulayamamıştır. Kollektif çalışmaların ürünü olan sözlük konusunda, araştırmacının bu işi tek başına üstlenmiş olması onun tenkit edilen aksamalara düşmesinde bir diğer etken olarak gösterilmelidir.

Hakeri, sözlükçülük ilkeleri ve ağız araştırmaları anlamında yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmamasına rağmen, hazırladığı sözlük, sonrasında hazırlanmış Kıbrıs Türk ağız sözlükleri arasında, içerdiği malzemenin zenginliği, yöntem ve araştırmacının özel gayreti sayesinde henüz aşılamamıştır. Kabataş'ın 2007'de ilk basımını yaptığı eser, etimolojik amaçla meydana geldiğinden madde başı sözcüklerin oluşturduğu öteki birleşik sözcükler deyimler, atasözleri vb. sözlüğün dışında kalmıştır. Genele değil, etimolojik araştırmalara hizmet etmektedir. Gökçeoğlu'nun geçmişte hazırladığı sözlükleri üzerine getirdiğimiz eleştirileri, genel amaçla hazırladığı Kıbrıs Türk Ağızları Sözlüğü'nde tekrar etmesi, sözlük bilimin ilke ve yöntemlerinden hiçbir surette yararlanma çabasına girişmemesi, alandaki en zayıf ağız sözlüğünün ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Neticede, Hakeri'nin çalışması ileride hazırlanacak daha büyük bir Kıbrıs Türk ağızları sözlüğü için kıymetli bir ön çalışma olarak dil çalışmaları arasında yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Argunşah, Mustafa (2009). “Kıbrıs Ağzıyla İlgili Yayınlanmış Çalışmalara Eleştirel Bir Bakış”, *Kıbrıs Konuşuyor* (hzl. Rıdvan Öztürk), İstanbul: Kesit Yayınları, s. 63-74.
- BOZ, Erdoğan (2006). “Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu” **Türkçenin Çağdaş Sorunları**, s. 1-44.
- Demir, Nurettin (1999). “Ağız Sözlükçülüğü” *Kebikeç*: s. 67-75.
- Eren, Hasan (1963). “Kıbrıs’ta Türkler ve Türk Dili”, *Onuncu Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, s. 37-50.
- _____ (1971). “Kıbrıs Ağzının Kökeni”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü = Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi Türk Heyeti Tebliğleri*, seri I, sayı A2, s. 347-359.
- Gökçeoğlu, Mustafa (1991). *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- _____ (1997). *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- _____ (2004). *Kıbrıs Türk İkillemeleri ve Ses Yansımaları Sözlüğü*, Lefkoşa: Kıbrıs Türk Eğitim Vakfı Yayınları.
- _____ (2007). *Kıbrıs Türk Takmaadlar ve Ünvanlar Sözlüğü*, Lefkoşa: Gökçeoğlu Yayınları.
- _____ (2008). *Kıbrıs Türk Ağzları Sözlüğü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökter, Bilge (2010a), *Sözlükbilim Temelinde Türkiye’de Ağız Sözlükçülüğü (İlke ve Yöntemler)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- _____ (2010b). “Türkiye’deki Ağız Sözlüklerinde Yöntem Sorunları”.*Türkiye’de ve Dünya’da Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, s. 442-454.
- Gümüşatam, Gürkan (2009), “Kıbrıs Ağzı Üzerine Hazırlanan Sözlükler ve Bu Sözlüklerdeki Yöntem Sorunlar”, *Turkish Studies*, V:17, s: 481-504.
- Hakeri, Bener Hakkı (2003). *Hakeri’nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*, Gazimağusa: Suna ve Ata Atun Mağusa Tarihini Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını.
- Kabataş, Orhan (2007). *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Lefkoşa: Öncü Basımevi.
- Kocaman, Ahmet (1998). “Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük” *Kebikeç*, s. 111-114.
- Korkmaz, Zeynep (2000). “Türkiye’de Ağız Sözlükleri”, *Türk Dili*, S. 583, s. 7-13.
- TDK (1993). *Derleme Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- _____ (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara:TDK Yay.
- Tor, Gülseren (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 38.
- _____ (2010). “Ağız Çalışmalarının Sözlük Bölümü Üzerine”.*Türkiye’de ve Dünya’da Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, s. 358-381.
- Usta, Halil İbrahim (2007). “Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 46, sayı 1, s. 223-242.

ÖZ

KIBRIS TÜRK SÖZ VARLIĞININ BELGELENMESİNDE
BENER HAKKI HAKERİ’NİN ÇALIŞMALARI

Bu inceleme Kıbrıs Türk ağız araştırmalarına hizmet eden Bener Hakkı Hakeri ve araştırmacının şahsında *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü* adlı eseri üzerine hazırlanmıştır.

Kıbrıs Türk ağızları üzerinde genel amaçla sözlük hazırlamak için işe koyulan ve birkaç denemenin ardından konuyla ilgili ilk yayını yapan Bener Hakkı Hakeri olmuştur. Araştırmacının alanda ilk sözlük denemesini yapması ve Kıbrıs ağız araştırmalarında önemli bir boşluğu doldurması, bu incelemede bizi onun sözlükçülük yanını ele almaya sevk etmiştir.

Hakeri'nin sözlük yayını izleyen yıllarda Orhan Kabataş ve Mustafa Gökçeoğlu hazırladıkları sözlüklerle Kıbrıs Türk söz varlığının tespit ve belgelendirilmesine devam eder. İncelemede üç sözlük arasında yapılan karşılaştırmaların ardından elde edilen bulgular sunulacak ve sözlükçülük ilkeleri doğrultusunda Hakeri'nin sözlükçülüğü değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sözlükçülük, Kıbrıs Türk Ağızları, Bener Hakkı Hakeri.

ABSTRACT

THE STUDIES OF BENER HAKKI HAKERİ ON THE DOCUMENTATION OF
THE EXISTANCE OF TURKISH CYPRIOT VOCABULARY

This study was conducted for Bener Hakkı Hakeri, who serves for Turkish Cypriot accent researches, and his study named *Hakeri's Cyprus Turkish Dictionary*.

Bener Hakkı Hakeri is the first person that tried to prepare a dictionary about Turkish Cypriot accent and printed the first publication about this subject after several attempts. As he did the first dictionary attempt in this field and he did research about Turkish Cypriot accent for the first time, it prompted us to take his lexicography side in this research.

In the years following the publication of Hakeri's dictionary, Orhan Kabataş and Mustafa Gökçeoğlu prepared dictionary and continued to identify and document the existence of Turkish Cypriot vocabulary. In this study, the three dictionaries will be compared and then the obtained results will be presented and Hakeri's lexicography will be evaluated in accordance with lexicography principle.

Keywords: Lexicography, Turkish Cypriot Accent, Bener Hakkı Hakeri.